

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน และปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าชุมชนได้

การศึกษาในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการสังเกต (Observation) และการสัมภาษณ์ (Interview) เป็นวิธีหลักในการเก็บข้อมูล และได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ (1) เดือนพฤศจิกายน ปี 2544 – เดือนกันยายน ปี 2545 (2) เดือนพฤศจิกายน ปี 2546 – เดือนมีนาคม ปี 2547 และ (3) เดือนมีนาคม ปี 2548 – เดือนเมษายน ปี 2548

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้นำมาจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง : กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการสรุปผลการวิจัยตามคำถามการวิจัย ดังนี้

1.1 ชุมชนตะโหมดมีกระบวนการเรียนรู้อย่างไรในการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตะโหมดในการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างได้พัฒนามาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษา สามารถแบ่งช่วงเวลาเพื่อนำเสนอกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวได้เป็น 3 ช่วงเวลา โดยเน้นการศึกษาชุมชนในช่วงเวลาที่ 3 ซึ่งเป็นช่วงเวลาในปัจจุบันที่ผู้วิจัยได้เข้าพื้นที่เพื่อศึกษาชุมชนในระยะหนึ่งเป็นหลัก ดังนี้

1.1.1 ก่อนรัฐประกาศให้พื้นที่ป่าในตำบลตะโหมดเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (ก่อนปี 2518)

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตะโหมดในช่วงเวลานี้เป็นการเรียนรู้ในการพึ่งพิงป่าเพื่อยังชีพ โดยในระยะแรก ชุมชนเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรง เช่น การเก็บของป่า การใช้ส่วนประกอบต่างๆ ของพืชเป็นปัจจัยสี่ ต่อมา เมื่อมีปัจจัยภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ สงครามโลกครั้งที่ 2 นโยบายของรัฐที่เน้นการพัฒนาความเจริญของประเทศ และกฎหมาย

เกี่ยวกับป่าไม้ทำให้ชุมชนเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรงมาเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าที่สามารถบุกเบิกเป็นที่ดินทำกินมากขึ้น แต่ยังไม่รุนแรงมากนัก จึงถือได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตะโหนดในการจัดการป่าของชุมชนในช่วงเวลานี้เป็นไปในลักษณะของการพึ่งพิงป่าเป็นหลัก ไม่ปรากฏการจัดการป่าที่เป็นระบบมากนัก นอกจากการจัดการสรรการใช้ประโยชน์จากป่าระหว่างคนในชุมชนด้วยกันบนพื้นฐานของความยุติธรรมและการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และระหว่างคนกับธรรมชาติ นอกจากนี้ ยังไม่ปรากฏภาพของการจัดการป่าเขาหัวช้างโดยเฉพาะ นอกจากพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติคุ้มครองและสงวนป่า พ.ศ. 2481 ฉบับที่ 31 ที่ออกในปี 2507 กำหนดให้พื้นที่ป่าเขาหัวช้างเป็นป่าสงวนแห่งชาติ ร่วมกับป่าเขาตีนป่า ป่าเขาหลักไก่อ และป่าเขาพระ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงกัน

1.1.2 รัฐประกาศให้พื้นที่ป่าในตำบลตะโหนดเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด (ปี 2518) – ก่อนการก่อตั้งสภากลางวัดตะโหนด (ปี 2537)

ในช่วงนี้ ชุมชนตะโหนดมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญมากขึ้น และเริ่มมีศูนย์กลางของชุมชน คือ วัดตะโหนด ซึ่งได้พัฒนาบทบาทจากการเป็นศูนย์รวมจิตใจและสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา มาเป็นศูนย์รวมความศรัทธาซึ่งนำมาสู่ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชน ศูนย์กลางการประชุมวางแผนการทำงานพัฒนาชุมชน และแหล่งพัฒนาคน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตะโหนดในการจัดการป่าในช่วงเวลานี้เป็นการเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโดยบุกเบิกเป็นที่ดินทำกินเพื่อใช้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่พัฒนาจากการเกษตรเพื่อการยังชีพมาเป็นการเกษตรเพื่อการค้าตามอิทธิพลของปัจจัยภายนอกหรือนโยบายของรัฐที่เข้ามาถึงพื้นที่ ประกอบกับชุมชนตะโหนดเองมีการพัฒนาไปสู่ความเจริญมากขึ้น และที่สำคัญ ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนได้พัฒนาไปสู่การรวมตัวที่มีความหมายมากขึ้นผ่านกลไกและ เครื่องมือ คือ วัดตะโหนด ประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสและพื้นที่ในการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ต่อไปว่า การบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำเป็นที่ดินทำกินอย่างไม่มีขอบเขตนั้นส่งผลกระทบต่อด้านลบต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของพวกเขาที่ต้องพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของป่า ชุมชนตะโหนดจึงต้องหาแนวทางแก้ไขปัญหาการบุกรุกป่าโดยอาศัยกลไกของรัฐเข้ามาควบคุม ถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่งตามบริบทของชุมชนและสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม ยังคงไม่ปรากฏภาพของการจัดการป่าเขาหัวช้างในช่วงเวลาดังกล่าวนี้

1.1.3 การก่อเกิดสภาพลุ่มน้ำวัดตะโหนด (ปี2538) – ปี 2547

สืบเนื่องจากปัญหามากมายที่ซ้อนทับกันอยู่ในยุคนี้ ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ภัยธรรมชาติ รวมไปถึงปัญหาทางสังคมของชุมชน ทำให้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาทางแก้ไขปัญหภายในชุมชนตนเอง จึงเกิดเป็นการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม “สภาพลุ่มน้ำวัดตะโหนด” มีเป้าหมายในการรักษาความเป็นตะโหนด ได้แก่ การมีทรัพยากรป่าที่อุดมสมบูรณ์ การรวมใจของชาวพุทธและชาวมุสลิม การมีวัดเป็นศูนย์รวมใจของชุมชน และเกษตรกรรมที่มีประสิทธิภาพ โดยแบ่งการทำงานออกเป็น 4 ฝ่าย คือ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม ด้านศาสนา - วัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจ สภาพลุ่มน้ำวัดตะโหนดถือเป็นแกนนำสำคัญของชุมชนในการรวบรวมคนในชุมชนให้ร่วมกันวางแผนและทำกิจกรรมเพื่อการจัดการดูแลชุมชนในด้านต่าง ๆ โดยในด้านสิ่งแวดล้อม ได้มีการจัดตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง

ในช่วงเวลานี้ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ หน่วยงานและองค์กรต่างๆ เข้ามาปฏิบัติสัมพันธ์อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชน ซึ่งแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การเข้ามาทำกิจกรรม โครงการ รวมทั้งการทำวิจัย และการเข้ามาศึกษาดูงาน

การปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอก ส่งผลอย่างลึกซึ้งซึ่งต่อพัฒนาการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในบริบทสังคมยุคปัจจุบัน กล่าวคือ ในระยะแรก แกนนำชุมชนได้เน้นหนักการจัดการทรัพยากรป่าเป็นหลัก ได้แก่ การก่อตั้งป่าชุมชนเขาหัวช้าง การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการจัดทำเส้นทางศึกษาธรรมชาติ แต่ต่อมา ได้ขยายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติออกไปสู่การจัดการน้ำและการจัดการดินด้วย จึงได้จัดประชุมตัวแทนชุมชนเพื่อก่อตั้ง “กลุ่มแกนนำด้านสิ่งแวดล้อม” ซึ่งที่ประชุมได้ตกลงแบ่งการทำงานออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านป่าไม้และการท่องเที่ยว ด้านน้ำ และด้านดินและการเกษตร โดยคณะทำงานด้านป่าไม้ดูแลเรื่องการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างและการท่องเที่ยว คณะทำงานด้านน้ำดูแลการทำนาคารน้ำและคณะทำงานด้านดินและการเกษตรดูแลนิคมเกษตรกรรมนาแค การเชื่อมโยงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่าไม้ น้ำ และดิน เข้าด้วยกันสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม ซึ่งเกิดจากประสบการณ์และการเรียนรู้ที่สั่งสมมาเป็นเวลานานของชุมชนตะโหนดซึ่งเป็นชุมชนที่พึ่งพิงป่าและประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก นอกจากนี้ วิธีการจัดการทรัพยากรดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนตะโหนดในการหาแนวทางการร่วมมือของชุมชนในการรับมือกับกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก คือ

โครงการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้าง ซึ่งเป็นโครงการของภาครัฐที่ไม่ได้สนับสนุนการจัดการทรัพยากรตามแนวทางของชุมชนอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนตะโหมดเป็นการจัดการในระดับและในนามของชุมชนเป็นหลัก และมีเครือข่ายการทำงานในชุมชนจากกลุ่มคนหลายกลุ่มในปัจจุบัน แต่ผู้วิจัยค้นพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นยังเกิดขึ้นในวงจำกัด ยังไม่หมายรวมถึงคนในชุมชนทั้งหมด กล่าวคือ กลุ่มคนที่ดำเนินการเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นกลุ่มแกนนำชุมชน ได้แก่ สภากลางวัดตะโหมดและคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างเป็นหลัก ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างจึงเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นในกลุ่มแกนนำดังกล่าวเท่านั้น ซึ่งสามารถจำแนกกลุ่มคนในชุมชนที่เกิดการเรียนรู้ในระดับต่างๆ กันได้ดังต่อไปนี้

(1) กลุ่มแกนนำอาวุโส เป็นกลุ่มคนที่มีการเรียนรู้มานานและตกลึกทางความคิดแล้ว และกลายมาเป็นผู้นำทางความคิดและปรัชญาของชุมชน ประสบการณ์การทำงานในชุมชนอันยาวนานและการมีโอกาสมีปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก ทำให้คนกลุ่มนี้นำการเรียนรู้ที่ตนเองได้เข้ามาถ่ายทอดและขยายผลกับชุมชน โดยทำหน้าที่เป็นผู้ให้แนวคิดและวางยุทธศาสตร์การทำงานให้กับกลุ่มคนทำงานของชุมชน รวมทั้งเป็นกลไกแสวงหาความร่วมมือจากสมาชิกทั่วไปของชุมชนและองค์กรภายนอกซึ่งให้ความเคารพนับถือคนกลุ่มนี้

(2) กลุ่มแกนนำวัยผู้ใหญ่ เป็นกลุ่มแกนนำที่ไม่มีภาวะความเป็นผู้นำเทียบเท่ากับคนกลุ่มแรก แต่มีความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่น เมื่อได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนในฐานะของคณะทำงานหลักอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ จึงมีการพัฒนาตนเองในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แก่ชุมชนและการสื่อสารกับผู้อื่นด้วยความมั่นใจในตัวเองมากขึ้น

(3) กลุ่มแกนนำวัยหนุ่มสาว ซึ่งได้รับการศึกษาในระบบในระดับสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ มีโอกาสออกไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกอย่างสม่ำเสมอ และเข้าร่วมเวทีการเรียนรู้ของชุมชนจนคุ้นเคยและเข้าใจแนวความคิดของกลุ่มแกนนำ 2 กลุ่มแรกแม้จะยังไม่เข้าใจองค์รวมก็ตาม แต่สามารถรับเอาเทคนิคสมัยใหม่ต่างๆ เช่น การบริหารจัดการ การประชุมรูปแบบต่างๆ เข้ามาประยุกต์ใช้กับกิจกรรมของชุมชน และเป็นกลุ่มคนสำคัญที่เป็นผู้ปฏิบัติงานหลักของชุมชนในปัจจุบันและสามารถเป็นแกนนำหลักในอนาคตได้

(4) กลุ่มเด็กและเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มแกนนำชุมชนอย่างสม่ำเสมอ โดยเข้าร่วมในลักษณะของการเข้ามาเรียนรู้ในกิจกรรมที่กลุ่มผู้ใหญ่จัดขึ้น เช่น การเรียนรู้ “หลักสูตรตะโหมดศึกษา” ซึ่งสภากลางวัดตะโหมดได้จัดทำขึ้นเพื่อใช้เป็น

หลักสูตรในโรงเรียนที่นักเรียนสามารถเรียนรู้ชุมชนบ้านเกิดของตนในด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในการทำธนาคารน้ำ การศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชนเขาหัวช้าง จากการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ เยาวชนกลุ่มนี้จึงมีความกระตือรือร้นและมีการพัฒนาจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นชุมชนได้ในระดับหนึ่ง

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตะโหนดในยุคปัจจุบันได้รับการพัฒนาจากกระบวนการเรียนรู้ในการดำรงชีวิตมาสู่การประยุกต์ใช้ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่มีผลกระทบให้ชุมชนต้องสูญเสียอำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของตนเองโดยปรากฏในรูปของ “การจัดการป่าชุมชน” การจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างจึงเป็นความพยายามของชาวบ้านในการสร้างความเป็นชุมชน เป็นการจับความสัมพันธ์ใหม่หรือปรับกระบวนการบนพื้นฐานของความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อเพิ่มความสามารถในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และเพื่อหาทางเลือกในการพัฒนาที่พวกเขาสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง ถือเป็นความพยายามในการใช้วิธีการใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนบนจุดยืนของชุมชนที่ยังคงยึดแนวคิดเดิม และเชื่อมโยงไปถึงการจัดการกับปัญหาต่างๆ ในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นองค์รวม เพื่อสามารถรับมือกับกระแสความเปลี่ยนแปลงภายนอกที่เข้ามากระทบกับชุมชนได้อย่างทันท่วงที

1.2 ปัจจัยสำคัญในชุมชนตะโหนดที่เอื้อต่อการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างมีอะไรบ้าง

การที่ชุมชนตะโหนดสามารถปรับตัวตามพลวัตและบริบทของสังคมได้ และพัฒนาชุมชนของตนเองจนมีศักยภาพและความสามารถในการจัดการป่าชุมชนได้เป็นผลสำเร็จในระดับหนึ่ง เป็นเพราะปัจจัยสำคัญหลายประการของชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายโดยใช้แนวคิด “พลังท้องถิ่น 4 ฐาน” ของสีลาภรณ์ บัวสาย (2547) อันประกอบด้วย ฐานทรัพยากร เครือข่ายทางสังคม ระบบความรู้ และระบบคุณค่าและความเชื่อ ดังนี้

1.2.1 ฐานทรัพยากร

การที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติคงอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ทำให้คนในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่จำเป็นต้องพึ่งพิงทรัพยากรน้ำสามารถประกอบอาชีพของตนและเพิ่มพูนทุนทางการเงินให้กับครอบครัว และชุมชนได้ใช้หมุนเวียนในการดำรงชีวิตและการทำกิจกรรมส่วนรวมได้เป็นอย่างดี

ฐานทรัพยากรป่าและน้ำซึ่งมีความสำคัญยิ่งกับชุมชนตะโหนดยังคงมีอย่างอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของชุมชน และมีแนวโน้มที่จะเลี้ยงชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต ตราบเท่าที่ชุมชนได้เล็งเห็นความสำคัญของป่าและน้ำ และดูแลอนุรักษ์ป่ารวมทั้งร่วมมือกันจัดการน้ำอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ทรัพยากรทั้งสองประเภทสามารถให้ประโยชน์กับชุมชนและ

ชุมชนร่วมมือกันรักษาทรัพยากรดังกล่าวหมุนเวียนกันไป และการที่ฐานทรัพยากรป่ายังคงมีความเข้มแข็งและไม่ถูกทำลายลงไปนี้ ยังผลให้คนในชุมชนมีแหล่งต้นน้ำไว้ใช้ในการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพเกษตรกรรม ไม่ต้องอพยพไปประกอบอาชีพที่อื่น ทำให้เครือข่ายทางสังคมในชุมชนยังคงอยู่ ฐานทรัพยากรทั้งสองจึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลให้ชุมชนซึ่งมีเครือข่ายทางสังคมเป็นกลไกขับเคลื่อนงานพัฒนาต่างๆ และสมาชิกในชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจพอสมควรสามารถเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างได้

1.2.2 เครือข่ายทางสังคม (Social network) ฐานเครือข่ายทางสังคมของชุมชนตะโหนดเกิดขึ้นจากความเป็นเครือญาติที่มีอยู่สูง การเคารพนับถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เดียวกันคือ ทวดหัวช้าง และการมีประเพณีประจำชุมชน สายสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ถูกทำให้แน่นแฟ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้ากันเป็นประจำและต่อเนื่อง โดยอาศัยกลไกขับเคลื่อนที่ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการรวมตัวกัน ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนนี้ คือ วัดตะโหนดในฐานะที่เป็นสถานที่กลางของชุมชนและสถานวัดตะโหนดในฐานะที่เป็นองค์กรแกนนำของชุมชน ที่ได้เปิดพื้นที่สาธารณะและโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามาพบปะและทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งเป็นการส่งเสริมการช่วยเหลือเกื้อกูล การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และความคิดเห็นระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน จนถึงการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกับบุคคลภายนอก รวมทั้งการผ่อนปรนแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ เช่น การไปวัดทุกวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา การจัดพิธีกรรมต่างๆ การจัดประเพณีประจำปี การประชุมสัมมนา ซึ่งจะเห็นได้ว่า วัดตะโหนดเป็นสถานที่หลักในการจัดกิจกรรมแทบทุกประเภทของชุมชน ทำให้คนทุกรุ่นทุกวัยได้มาพบปะสังสรรค์ ฟังเทศน์ ฟังธรรม และทำกิจกรรมตามประเพณีและเทศกาลต่างๆ ที่มีตลอดทั้งปี นอกจากนี้ ในชุมชนตะโหนดยังมีพื้นที่เพื่อการพบปะเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้อื่นๆ อีก เช่น ตลาด ร้านกาแฟ ร้านตัดผม เป็นต้น

นอกจากนี้ ประเด็นที่น่าสนใจของชุมชนตะโหนด คือ พัฒนาการของเครือข่ายทางสังคมที่มีความเข้มข้นและเป็นระบบมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเริ่มจากยุคอดีตที่มีการรวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการในประเด็นการดำรงชีวิตทั่วไปของคนในชุมชน จนประสบการณ์ที่สั่งสมตกผลึกจึงเกิดการรวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนที่เป็นทางการ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำงาน และมีการขยายเครือข่ายและสืบทอดอุดมการณ์และความรู้ โดยเน้นการเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพของชุมชนตนเองให้สามารถรับมือกับผลกระทบจากภายนอกที่เข้ามาอย่างรวดเร็วตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ถือได้ว่า ฐานเครือข่ายทางสังคมของชุมชนตะโหนดมีความแข็งแกร่งสูง และ

เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ส่งผลดีต่อการจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง ซึ่งต้องอาศัยการเคารพกฎเกณฑ์และการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน

1.2.3 ระบบความรู้ ชุมชนตะโหนดได้สร้างและพัฒนาระบบความรู้ที่ใช้ในการดำรงชีวิตอยู่ในบริบทของชุมชนที่พึ่งพิงทรัพยากรป่าเป็นหลัก ได้แก่ การอาศัยผลผลิตจากป่ามาใช้ในการยังชีพในยุคเริ่มตั้งถิ่นฐาน ต่อมามีการทำนา สวนยางพารา และสวนผลไม้ มาจนถึงยุคปัจจุบัน ชุดความรู้ที่ชุมชนตะโหนดสร้างขึ้นมาจึงเป็นความรู้ที่ใช้ในชุมชนเกษตรกรรมที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา เช่น การเลือกพืชสมุนไพรในป่ามาเป็นยารักษาโรค การสงวนพื้นที่ป่าเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำของชุมชน การทำนบแม่หรือธนาคารน้ำเพื่อชะลอการไหลของน้ำจากเทือกเขาบรรทัด การนำส่วนต่างๆ ของพืชมาประกอบอาหาร การล่าสัตว์ป่าและการจับสัตว์น้ำ การเก็บน้ำผึ้ง การเก็บน้ำมันยาง การเก็บสะดอป่า รวมไปถึงความสัมพันธ์ของลมฟ้าอากาศกับการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งเป็นชุดความรู้ที่กลั่นกรองและตกผลึกมาเป็นอย่างดีแล้ว มีการลงมือทำจริง ลองผิดลองถูก และสรุปเป็นบทเรียน และการถ่ายทอดความรู้เป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้บทเรียนหรือประสบการณ์ของคนที่เคยทำมาก่อนภายในครอบครัว จนถึงการแลกเปลี่ยนกันภายในชุมชนซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนเครือข่ายและชุมชนเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยการทำงานเป็นกลุ่ม

ฐานระบบความรู้ของชุมชนตะโหนดเป็นฐานที่มีความเข้มแข็งพอสมควร กล่าวคือ ชุดความรู้ของชุมชนมีความสอดคล้องกับฐานทรัพยากรของชุมชน และแม้ว่าชุดความรู้ดังกล่าวกำลังจะถูกทำให้เสื่อมลงด้วยกระแสจากปัจจัยภายนอก แต่แกนนำชุมชนได้ใช้ชุดความรู้ด้านสังคมวัฒนธรรมที่สะสมมาตั้งแต่อดีตเข้ามาฟื้นฟู ทำให้ชุดความรู้ที่อิงกับฐานทรัพยากรมีความเข้มแข็งขึ้น การฟื้นฟูชุดความรู้ต่างๆ ให้ยังคงสามารถใช้ในการอยู่รอดได้นั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนด้วย แกนนำชุมชนจึงได้ใช้วัดตะโหนด สถานานวัดตะโหนด ประเพณีความเชื่อ และตำนานเรื่องเล่าต่างๆ ของชุมชนเป็นกลไกสถาบันและเครื่องมือในการถ่ายทอดชุดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้ แกนนำชุมชนพยายามจัดการชุดความรู้ของชุมชนให้สามารถปรับใช้กับสถานการณ์ใหม่ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยพยายามต่อยอดชุดความรู้เดิมของชุมชนเข้ากับความรู้ใหม่ๆ ที่เข้ามาจากปัจจัยภายนอกที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับชุมชน รวมทั้งพยายามเชื่อมโยงกับโรงเรียนในชุมชนให้ปรับกระบวนการเรียนการสอนให้โน้มเข้ามาเรียนรู้เรื่องราวในชุมชนได้ เพื่อสร้างเยาวชนให้เป็นกำลังคนรุ่นใหม่ในการพัฒนาชุมชนต่อไปได้ ดังนั้น การที่ฐานระบบความรู้ของชุมชนตะโหนดมีความเข้มแข็งเช่นนี้จึงสามารถเอื้อประโยชน์ให้การจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้างซึ่งเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของชุมชนให้เป็นไปได้ด้วยดี

1.2.4 ระบบคุณค่าและความเชื่อ ฐานระบบความคุณค่าและความเชื่อของชุมชนตะโหนดนั้นมีความเข้มแข็ง กล่าวคือ ชุมชนตะโหนดมีระบบคุณค่าและความเชื่อชุดหนึ่งที่คนในชุมชนเคารพร่วมกัน เช่น ทวดหัวช้าง พ่อท่านช่วย ตำนานดินลูม และความเชื่อเกี่ยวกับการเก็บน้ำผึ้ง ความเชื่อเหล่านี้เป็นระบบคุณค่าที่เกี่ยวกับความยุติธรรม ความกตัญญู การนอบน้อมถ่อมตน ความซื่อสัตย์สุจริต และศีลธรรมขั้นพื้นฐาน และในส่วนของความสัมพันธ์กับธรรมชาติ เน้นการเคารพในความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ และการยอมรับในพลังอำนาจของธรรมชาติเหนือมนุษย์ ประกอบกับกลไกและเครื่องมือของชุมชน ได้แก่ วัดตะโหนด สภากานวัด ตะโหนด ประเพณีประจำชุมชน และกลุ่มผู้นำอาวุโส ยังสามารถทำหน้าที่ในการถ่ายทอดระบบคุณค่าและความเชื่อได้ดี คือ ยังคงสามารถกำกับควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชนให้อยู่ในครรลองคลองธรรม เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวและเครื่องเกี่ยวร้อยให้คนในชุมชนมารวมกันได้ ดังนั้น เมื่อฐานระบบความเชื่อและคุณค่าของชุมชนตะโหนดซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และระหว่างชุมชนกับฐานทรัพยากรยังทำหน้าที่ได้ดีอยู่ จึงส่งผลให้การจัดการป่าชุมชนดำเนินไปได้ด้วยดีเช่นกัน

จะเห็นได้ว่า พลังท้องถิ่นทั้ง 4 ฐานนี้มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด กล่าวคือ ระบบความรู้สัมพันธ์กับฐานทรัพยากรและเครือข่ายทางสังคม ส่วนระบบคุณค่าและความเชื่อเป็นเครื่องมือในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และระหว่างชุมชนกับฐานทรัพยากร โดยระบบคุณค่าและความเชื่อทำให้คนในชุมชนเคารพและไม่ทำลายฐานทรัพยากร และส่งผลให้เครือข่ายทางสังคมไม่แตกสลายไป

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 ข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน

2.1.1 ชุมชนตะโหนดได้จัดทำแผนชีวิตชุมชนตำบลตะโหนด ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนไว้แล้ว ซึ่งชุมชนตะโหนดเป็นตำบลหนึ่งในจำนวน 35 ตำบลนำร่องของจังหวัดพัทลุง โดยในปี 2546 ชุมชนตะโหนดได้สรุปแผนชีวิตชุมชนว่า ต้องประกอบด้วยโครงการต่างๆ (เขาวนิจ กิตติธรรมกุล และคณะ, 2548) ได้แก่

2.1.1.1 การจัดการป่าชุมชนเขาหัวช้าง

2.1.1.2 ระบบการจัดการดิน ซึ่งต้องจัดทำโครงการย่อย 4 ด้าน คือ โครงการไถนาสวนผสม โครงการเลี้ยงปลา โครงการสวนยางผสมผสาน และโครงการเกษตรอินทรีย์

2.1.1.3 กลุ่มแปรรูปอาหาร โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน คือ โครงการทำน้ำพริกจากใบตำมั่ง โครงการทำขนม และโครงการแปรรูปทุเรียน

2.1.1.4 ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน

2.1.1.5 ศูนย์วัฒนธรรมชุมชนตะโหนด

จากแผนชีวิตชุมชนดังกล่าว ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ชุมชนตะโหนดสามารถนำแผนชีวิตชุมชนเป็นประเด็นหลักในการทำวิจัยร่วมกับนักวิจัยในเครือข่ายที่ชุมชนเคยได้ร่วมงาน เพื่อสนับสนุนให้การดำเนินโครงการตามแผนดังกล่าวประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ชุมชนได้วางไว้ และเพื่อให้ชุมชนได้พัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ตามที่ชุมชนตะโหนดได้ตั้งเป้าหมายไว้ด้วย

2.1.2 ตามที่ผู้วิจัยได้ค้นพบว่า การมีส่วนร่วมในงานพัฒนาชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นยังเกิดขึ้นในวงจำกัด ยังไม่หมายรวมถึงคนในชุมชนตะโหนดทั้งหมด กล่าวคือ กลุ่มคนที่ดำเนินการเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นกลุ่มแกนนำชุมชน ได้แก่ สภากาชาดวัดตะโหนด และคณะกรรมการป่าชุมชนเขาหัวช้างเท่านั้น แกนนำชุมชนจึงควรวหาแนวทางในการขยายการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชนด้วย เพื่อให้การทำงานพัฒนาชุมชนเกิดผลสำเร็จในระดับชุมชน

2.2 ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไป

สืบเนื่องจากข้อเสนอแนะสำหรับชุมชนข้างต้น หากนักวิจัยสนใจทำวิจัยกับชุมชนในประเด็นของแผนชีวิตชุมชน ผู้วิจัยขอเสนอให้ใช้ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community Action Research) ตามแนวคิดของ Peter Senge และ Otto Scharmer มีจุดเน้นสำคัญในการส่งเสริมการสร้างสัมพันธ์ที่ดีของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา ได้แก่ ชุมชนในฐานะผู้ปฏิบัติ (Practitioners) นักวิจัย (Researchers) และตัวแทนจากภาครัฐหรือ องค์กรเอกชนในฐานะผู้ให้การสนับสนุนและให้คำปรึกษา (Consultants) ให้เข้ามาเรียนรู้การแก้ไขปัญหาพร้อมกันอย่างสอดคล้องกับบริบทของชุมชน โดยผ่าน 3 กิจกรรมหลัก คือ การวิจัย (Research) การพัฒนาศักยภาพ (Capacity building) และการปฏิบัติจริง (Practice) ด้วยความเชื่อว่า ความไว้วางใจและความรู้สึกต้องพึ่งพาอาศัยกันจะเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นในการพัฒนาชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (กนกภรณ์ ชูเชิด (เรียบเรียง), 2547) เนื่องด้วยผู้วิจัยมี

ความคิดเห็นว่า ชุมชนตะโหนดมีทุนทางสังคมที่พร้อมสำหรับการพัฒนาตนเองไปสู่การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (A learning community) ได้ในระดับหนึ่ง หากแต่มีอุปสรรคอยู่ที่การไม่ได้รับความร่วมมือจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเท่าที่ควร การวิจัยในรูปแบบนี้สามารถโน้มองค์การดังกล่าว และชุมชนให้เข้ามาเรียนรู้ร่วมกันได้ ซึ่งจะส่งผลดีให้ชุมชนตะโหนดสามารถพัฒนาไปสู่การเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ได้อย่างประสานสอดคล้องทั้งระบบและยั่งยืน

กล่าวโดยสรุป ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นไทยนั้นมีกระบวนการเรียนรู้เพื่อใช้ในการจัดการป่าชุมชน ทั้งในแง่การแก้ปัญหาเชิงปฏิบัติในระบบการผลิตทางการเกษตร การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ของคน ฯลฯ ทั้งนี้ ความรู้ดังกล่าวถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบทเฉพาะ (Situating knowledge) เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์เฉพาะของแต่ละชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงอิงอยู่กับสภาพการณ์ของชุมชน และโลกทัศน์ของคนในชุมชนนั้นๆ ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชน จึงจะทำให้การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จและดำเนินได้ต่อไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน การจัดการป่าชุมชนนั้นมิได้มีความสำคัญเพียงแค่การทำให้ป่าชุมชนคงอยู่เท่านั้น หากแต่ต้องให้ความสำคัญกับ “กระบวนการจัดการป่าชุมชน” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การพัฒนาคน” ด้วย ดังที่ท่านพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2539 : 254-255) ได้กล่าวไว้ว่า ในการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น มนุษย์ในฐานะปัจเจกตัวกระทำ มีความสำคัญสูงสุด และเมื่อมีการพัฒนาคน และคนได้รับการพัฒนา ก็นำเอาการพัฒนาคนและคนที่มีการพัฒนานั้นมาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนา ให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

3. ข้อจำกัดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่ามีข้อจำกัดในการวิจัยที่สำคัญหลายประการ คือ

3.1 การดำเนินการวิจัยที่ไม่ต่อเนื่องของผู้วิจัย ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วข้างต้นว่า ผู้วิจัยมีเหตุจำเป็นต้องหยุดการทำวิจัยชั่วคราวเป็นเวลา 2 ช่วง ช่วงละประมาณ 1 ปี ทำให้การประมวลและการวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูลไม่มีความต่อเนื่อง และส่งผลให้ต้องใช้เวลาในการดำเนินการวิจัยต่อไปนานยิ่งขึ้น เนื่องจากต้องใช้เวลาในการทบทวนข้อมูลด้วย

3.2 ในขณะที่ผู้วิจัยหยุดดำเนินการวิจัยชั่วคราวนั้น เหตุการณ์และกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนยังคงดำเนินต่อไปตามพลวัตของชุมชน และมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนในขณะนั้นด้วย เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของกระทรวงต่าง ๆ ใหม่ ซึ่งมีผลให้มีการปรับเปลี่ยน

โครงสร้างการทำงานของหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ตำบลตะโหนดด้วย รวมทั้งความคืบหน้าของการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำคลองหัวช้างที่มีการดำเนินการก่อสร้างอย่างจริงจังมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไม่หยุดนิ่งนี้ส่งผลให้ผู้วิจัยต้องดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลใหม่อีกครั้ง เพื่อเสริมข้อมูลในส่วนที่ขาดหายไปและให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ทันสมัยการณ่มากที่สุด

3.3 เนื่องจากการทำวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาไว้ที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ผู้วิจัยจึงเน้นที่การจัดการป่าเป็นสำคัญ และพยายามศึกษาและวิเคราะห์ถึงการจัดการป่าอย่างละเอียดและชัดเจนที่สุด อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตระหนักดีว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการจัดการป่านั้นไม่ได้แยกออกจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำชุมชนตะโหนดนั้นก้าวไปไกลกว่าการจัดการป่าแล้ว เช่น มีการเรียนรู้เรื่องการพัฒนาประเทศของภาครัฐ ดังจะเห็นได้จากการวิพากษ์การพัฒนาของรัฐ และการบริหารจัดการรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจ เป็นต้น

3.4 ผู้วิจัยพบว่า วิธีการทำงานวิจัยนั้นแยกไม่ออกจากพื้นฐานความรู้เดิม ประสบการณ์ทางวิชาการ โลกทัศน์ รวมทั้งอคติทางวิชาการในการกำหนดทิศทางของการวิจัยของตัวเอง ซึ่งสะท้อนผ่านการวางโครงเรื่องและข้อสรุปต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้